

Jan Paweł Borowski

Kwerenda historyczno-archiwalna w zakresie rozwoju przestrzennego
Rynku w Cieszynie

Zofia Jagosz-Zarzycka

Kwerenda stanu badań stanowiska archeologicznego
Cieszyn st.13 (AZP 109-44/17) w obrębie cieszyńskiego Rynku

MUZEUM SŁĄSKA CIESZYŃSKIEGO

Cieszyn 2021

Rynek w Cieszynie wedle obowiązujących ustaleń Idziego Panica, wybitnego cieszyńskiego mediewisty, wytyczony został w roku 1496. W ten czas książę Kazimierz II sprzedał miastu dwa domy leżące przy górnym klasztorze, tożsamym z konwentem braci dominikanów. W ich miejscu miasto miało wybudować nowy ratusz, stary zaś, znajdujący się na rynku, książę nakazał zburzyć. Według I. Panica ów stary ratusz stał na Starym Targu, dawniej w źródłach zwanym także Starym Rynkiem. Byłby zdaniem profesora ten plac pierwszym rynkiem Cieszyna lokowanego na prawie lwóweckim, być może jeszcze w pierwszej ćwierci wieku XIII, kiedy zaś miasto „urośli”, zaszła potrzeba wytyczenia nowego rynku w miejscu tożsamym z dzisiejszym. Wtedy też, w roku 1496 miał się dopełnić urbanistyczny rozwój średniowiecznego Cieszyna¹.

Zdanie odmienne do hipotezy profesora Panica zgłosił Bogusław Czechowicz, który argumentuje, iż po lokacji centralny plac średniowiecznego Cieszyna obejmował swoim zasięgiem obszar od Starego Targu po współczesny Rynek. Z czasem, z potrzeby zapewnienia miejsca dla nowych mieszczan, rynek poddany został procesowi ścieśniania, tzn. przestrzeń pomiędzy oboma placami została zabudowana, a współczesny Rynek zyskał pozycję dominującą i to tam książę nakazał ulokować nowy ratusz. Szczególnie cenna w rozważaniach B. Czechowicza jest jednak obserwacja, iż Cieszyn, przecież stolica księstwa, nie mógł posiadać rynku mniejszego od innych okolicznych miast, m.in. Bielska, Frydka, Frysztatu, a taka sytuacja miałaby miejsce gdyby wziąć za pewnik, iż do roku 1496 to plac wielkości Starego Targu pełnił rolę centralną w stołecznym mieście².

*Fotografia na stronie tytułowej przedstawia cieszyński Rynek w roku 1860.

¹ Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w dobie piastowskiej*, Cieszyn 2001; Idzi Panic, *Z dziejów ratusza i rynku w Cieszynie w średniowieczu* [w:] 500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496–1996, red. I. Panic i M. Makowski, Cieszyn 1996; Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza*, red. I. Panic i in., (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010.

² Bogusław Czechowicz, *Sztuka Księstwa Cieszyńskiego do 1528 r.*, [w:] *Kultura i sztuka Śląska Cieszyńskiego na przestrzeni wieków*, red. Łukasz Konarzewski, (= *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. I. Panic, t. 8) Cieszyn 2016; Bogusław Czechowicz, *Sztuka Cieszyna w Średniowieczu*, [w:] *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza*, red. I. Panic i in., (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010; Bogusław Czechowicz, *W cieniu pradiada. Mecenat artystyczny księcia Kazimierza II w księstwie cieszyńskim*, [w:] *Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšinský Muzejní Sborník*, t.2, red. J. Spyra, K. Müller, Czeski Cieszyn 2005, s. 69–71; Bogusław Czechowicz, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005.

Warto przed rozpoczęciem prac rewitalizacyjnych cieszyńskiego Rynku i nierozzerwalnie z nimi związanych badań archeologicznych, pochylić się raz jeszcze nad zagadnieniem dotyczącym czasu, w którym ów plac stał się najważniejszym w mieście, i kiedy postawiono na nim ratusz. W tym celu należy poddać ponownej analizie dokument księcia Kazimierza II z roku 1496 oraz wszelkie dostępne źródła, konfrontując je przy tym z ustaleniami I. Panica.

Zdaniem I. Panica pierwszym rynkiem Cieszyna lokowanego na prawie lwóweckim był plac nazywany dziś Starym Targiem³. Profesor zauważa, że żadne małe miasto nie mogło sobie pozwolić na poświęcenie cennej powierzchni na tak szeroką ulicę (30m x 70m) jaką jest Stary Targ⁴. Co więcej wytyczony plac tożsamy z dzisiejszym Starym Targiem leżał w bezpośrednim sąsiedztwie miasta przedlokacyjnego, którego centralnym miejscem był dzisiejszy Plac Teatralny ze zlokalizowanym na nim już nie istniejącym farnym kościołem Marii Magdaleny⁵. Istotny jest także fakt, że w pamięci mieszkańców Stary Targ funkcjonował równoległe jako Stary Rynek. W takiej formie („roditel muj na Starym namesti žil, ve swem dome tam v rohu, gde s obecnim domem se styka”) pojawia się we wspomnieniach księdza Jerzego Trzanowskiego, którego dom rodzinny znajdował na Starym Targu⁶. Jeszcze starsza wzmianka o Starym Rynku pochodzi z roku 1535, choć jest znana tylko z odpisu cieszyńskiego historyka Franciszka Popiołka⁷. Należy jednak zauważyć, że nie zachował się dokument nadania lokacji za pośrednictwem Lwówka Śląskiego, informuje o tym dokument lokacyjny Zatora, który prawa miejskie przyjął w roku 1292 za pośrednictwem Cieszyna⁸. W roku 1312 prawo miejskie za pośrednictwem Cieszyna przyjęła Żylica leżąca na Górnych Węgrzech⁹.

Wątpliwości budzi wysunięta przez I. Panica tak wczesna data lokacji, ostatnio zakwestionowana przez Wacława Gojniczka m.in. w oparciu o wnioski licznych badaczy, (Waltera Kuhna, Henryka Samsonowicza, Krystyny Kamińskiej, Grzegorza Chromika), gdzie

³ Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza*, red. I. Panic i in., (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.193-194.

⁴ Ibidem, s.190.

⁵ Ibidem, s.201

⁶ Ibidem, s.192-193

⁷ Wacław Gojniczek, *Rozwój przestrzenny*, [w:] *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848*, red. J. Spyra, W. Gojniczek (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 2) Cieszyn 2010, s.76-77

⁸ Idzi Panic, *Uwagi na temat czasu lokacji oraz uzyskania pełni praw samorządowych Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Samorządowość i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów*, red. I. Panic, Cieszyn 2002, s.62.

⁹ Ibidem, s.59; Idzi Panic, *Studia z dziejów Skoczowa w średniowieczu*, Cieszyn 1997, s.32

czas ten przesuwa się na drugą połowę wieku XIII. Słuszność zatem ma W. Gojniczek, który w najnowszym opracowaniu poświęconym Rotundzie św. Mikołaja konstatuje, iż niewątpliwie problem lokacji Cieszyna zasługuje na ponowną uwagę; jest to jeden z ważniejszych tematów badawczych dotyczących dziejów tego miasta oraz problematyki lokacji miast na Górnym Śląsku¹⁰.

Jeżeli więc istnieją wątpliwości dotyczące czasu lokacji Cieszyna, należy zastanowić się, czy wytyczenie Rynku tożsamego ze współczesnym nie miało miejsca wcześniej, niż dotychczas sądzono.

Wydaje się, że czas rządów wybitnego Piasta, księcia Przemysława I Noszaka jest dobrym momentem aby założyć, że to wtedy miasto uległo powiększeniu a Rynek został przeniesiony na nowy plac¹¹. Przede wszystkim dlatego, że to książę Przemysław I Noszak w roku 1374 przeniósł Cieszyn na prawo magdeburskie zaczerpnięte z Wrocławia¹². Co więcej, w roku 1380 książę wykupił urząd dziedzicznego wójta, otwierając tym samym nowy rozdział w historii samorządu miejskiego Cieszyna¹³. Pierwszym znanym burmistrzem był Mikołaj Giseler wzmiankowany w roku 1387¹⁴. Nie bez znaczenia, jest także fakt, że w tym czasie rada miejska posługuje się już pieczęcią w legendzie, której widnieje napis „civitas” [SIGILLUM CIVIUM DE THESSIN]. Pieczęć ta datowana jest na drugą połowę wieku XIV, najstarszy znany jej odcisk widnieje pod dokumentem z roku 1374, w którym rajcy cieszyńscy składają przysięgę radzie Wrocławia o przestrzeganiu prawa magdeburskiego¹⁵. [Ryc.18] Zwraca uwagę fakt, że piastowski orzeł umieszczony nad bramą miasta jest bliski

¹⁰ Waclaw Gojniczek, *Rotunda na tle dziejów Śląska Cieszyńskiego*, [w:] Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie, Badania archeologiczno-architektoniczne 1941-2017, Cieszyn-Kraków 2020, s.44-45, gdzie na stronie 44 bogata literatura poświęcona temu zagadnieniu.

¹¹ Ostatnio ukazała się nowa biografia poświęcona księciu, autorstwa profesora Idziego Panica, vide: Idzi Panic, *Książę Cieszyński Przemysław Noszak (1332-1410) Wielki pan małego księstwa*, Cieszyn 2020

¹² Gottlieb Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1894, s.43; Idzi Panic, *Ustrój prawny Cieszyna w średniowieczu*, [w:] Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza, red. I. Panic i in., (= Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.171-172; *Listinář Těšínska. Codex diplomaticus ducatus Tessinensis. Sbíрка listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, t. 1–6, wyd. E. Němec; t. 7–9, wyd. E. Němec, Erich Šefčík; t. 10, wyd. E. Šefčík, Český Těšín 1958–1986 (dalej: LT), [nr dokumentu] 93.

¹³ Gottlieb Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1894, s.75; Waclaw Gojniczek, *Rotunda na tle dziejów Śląska Cieszyńskiego*, [w:] Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie, Badania archeologiczno-architektoniczne 1941-2017, Cieszyn-Kraków 2020, s.46.

¹⁴ Waclaw Gojniczek, *Burmistrzowie Cieszyna od XIV do XX wieku*, [w:] 500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496–1996, pod red. I. Panica i M. Makowskiego, Cieszyn 1996, s.73.

¹⁵ LT, nr 93; Mięczysława Chmielewska, *Najstarsza pieczęć miejska Cieszyna*, „Pamiętnik Cieszyński”, 17, 2002, s.15-19; Bożena Małachowska, *Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740*, maszynopis pracy doktorskiej, Katowice 2013, s.278-279.

temu, który pojawia się na tarczach z wieży piastowskiej na Górze Zamkowej w Cieszynie oraz na pomarańczowej płytce posadzkowej tamże odnalezionej¹⁶. To czas, kiedy książę inwestuje w stolicę, przebudowuje rotundę św. Mikołaja i Wacława¹⁷. Książę dokończył także budowę zamku górującego nad miastem¹⁸. Wreszcie z okresu rządów księcia Przemysława I Noszaka pochodzą wyśmienite zabytki przypisywane warsztatowi praskiego mistrza Piotra Parlera, kamienne tarcze z orłem piastowskim umieszczone na wieży zamkowej, rzeźba Madonny z Dzieciątkiem oraz nagrobek, najpewniej tegoż księcia znajdujący się w dawnym kościele dominikańskim¹⁹. Tym samym mecenat książęcy z okresu przejścia Cieszyna na prawo magdeburskie, choć znany przecież tylko fragmentarycznie, to jednak jawi się imponująco.

Hipoteza ta jednak, ma tylko wtedy rację bytu, jeżeli opiera się na założeniu, iż pierwszym lokacyjnym Rynkiem Cieszyna był Stary Targ. Nie ma jednak zachowanych źródeł poświadczających ponowną lokację miasta w momencie przyjęcia recepcji prawa magdeburskiego za pośrednictwem Wrocławia. Tym samym można inaczej spojrzeć na rolę Starego Targu, który przy powyższym założeniu, byłby tylko reliktem dawnego centralnego placu miasta z przed lokacji, rozpościerającego się dalej na zachód, obejmującego swym zasięgiem pierwszy kościół farny. W momencie lokowania Cieszyna, ów plac uległby ścieśnianiu przyjmując rozmiar dzisiejszego Starego Targu, zaś Rynek wytyczony zostałby od początku w miejscu tożsamym z dzisiejszym.

O osiągnięciu przez miasto pełni granic obszaru utożsamianego z średniowiecznym już przed rokiem 1496 świadczyć może wzmianka o Wyższej Bramie i ogrodach mieszczańskich przed nią położonych pochodząca z roku 1450²⁰. Kolejna znana informacja o Wyższej Bramie pochodzi z roku 1498, kiedy książę Kazimierz II podarował Henrykowi Czelo z Czechowic i jego małżonce Annie zagrodę. Z treści dokumentu wynika jednak, iż zagroda należała

¹⁶W zbiorach Muzeum Śląska Cieszyńskiego, także gipsowy odcisk najstarszej pieczęci Cieszyna przechowywany jest w zbiorach Muzeum Śląska Cieszyńskiego, MC/H/259.

¹⁷ Teresa Rodzińska-Chorąży, *Analiza i rozwarstwienie chronologiczne murów rotundy*, [w:] Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie, Badania archeologiczno-architektoniczne 1941-2017, Cieszyn-Kraków 2020, s.306.

¹⁸ Bożena Czwojdrak, *Historyczny kontekst funkcjonowania rotundy św. Mikołaja w okresie średniowiecza*, [w:] Rotunda na Górze Zamkowej w Cieszynie, Badania archeologiczno-architektoniczne 1941-2017, Cieszyn-Kraków 2020, s.41; Bogusław Czechowicz, *Sztuka Cieszyna w średniowieczu*, [w:] Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza, red. I. Panic i in., (= Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.323-324.

¹⁹ Ibidem, s.324-325.

²⁰ Edycję dokumentu sprzedaży ogrodu przed Wyższą Bramą zamieścił w aneksie do swojego artykułu Jan Kühndel, dokument przechowywany jest w Archiwum Fuggerów w Augsburgu, sygn.37,1, vide: Jan Kühndel, *Fuggerové ve Slezsku*, „Slezský sborník”, 53, 1955, s.59

wcześniej do zmarłej pani Zawiszowej²¹. Z czasem tereny na wschód od Wyższej bramy zostały zasiedlone i powstało na nich nowe zwane Górnym przedmieście Cieszyna²².

Jeżeli więc miasto już w roku 1450 sięgało Wyższej Bramy, to czy rzeczywiście w roku 1496 książę Kazimierz II prócz sprzedaży dwóch domów przeznaczonych pod urządzenie nowego ratusza miałby wyznaczyć plac pod założenie nowego Rynku²³? Nie jest znany dokument poświadczający wytyczenie cieszyńskiego Rynku. Dyplom z roku 1496 choć porusza kwestie związane z Rynkiem, to nie ma w nim mowy o nowym założeniu. Z treści dokumentu dotyczącej ratusza i Rynku wynika, że Książę: sprzedał miastu dom stary i nowy, położone w sąsiedztwie klasztoru obok cmentarza; całość transakcji opiewała na 210 zł węgierskich; domy posiadały plac usytuowany za nimi; stary dom ma stać się nowym ratuszem, nowy dom przeznaczony jest szewcom i piekarzom; stary ratusz na środku rynku i inne budynki mają zostać zburzone, plac ten ma pozostać pusty; przy ścianie klasztoru ma powstać skład soli.

Stwierdzenie *stary i nowy dom* skłania do refleksji, że domy książęce w roku 1496 już z jakiegoś powodu stały przy placu, który rzekomo miał stać się rynkiem. Niestety zabudowa przyrynkowa nie jest kompleksowo przebadana, szczęśliwie znana jest jednak chronologia trzech budynków. Ratusz²⁴, kamienica nr 19²⁵ oraz kamienica nr 14²⁶ leżące w pierzei wschodniej mają piwnice posiadające relikty gotyckie. Tym samym można przyjąć, że w tym czasie istniały już budynki w granicy współczesnego Rynku, co w kontekście wspomnianych informacji o istnieniu na wschód Wyższej Bramy nie powinno dziwić w przeciwieństwie do założenia, że władze miejskie utrzymywały ciasny plac jakim jest Stary Targ w funkcji Rynku jednocześnie pozostawiając pustym kawał terenu miejskiego, będącego jednak w obrębie murów miejskich. Stan taki trwałby przynajmniej od roku 1450 do roku 1496.

²¹ LT, nr.353

²² Waclaw Gojniczek, *Topografia przedmieść Cieszyna w XVI i XVII w.*, [w:] Z badań nad dziejami politycznymi i społeczno-gospodarczymi Cieszyna od średniowiecza do czasów współczesnych, red. I. Panic, Cieszyn 2005, s.31-34

²³ Chodzi o dokument wystawiony 9 sierpnia 1496 r., vide: LT, nr.342

²⁴ Irena Kwaśny, *Ratusz dokumentacja historyczna opracowana na zlecenie wojewódzkiego konserwatora zabytków w Katowicach*, Kraków 1975

²⁵ Irena Kwaśny, *Kamienica Konczakowskich przy Rynku 19 w Cieszynie – historia powstania i przemian budowlanych*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšinský Muzejní Sborník, t.6, red. R. Jež – D. Pindur, Czeski Cieszyn 2018, s.351-352

²⁶ Bogusław Czechowicz, *Sztuka Cieszyna w Średniowieczu*, [w:] Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza, red. I. Panic i in., (= Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.322

Informację, że domy książęce znajdowały się w *sąsiedztwie klasztoru obok cmentarza*, można przynajmniej częściowo zweryfikować, bowiem ślady pochówków na placu dominikańskim odnaleziono podczas badań archeologicznych w roku 2015²⁷. Wtedy też natrafiono na pochówki na Placu św. Krzyża, będącym również częścią konwentu²⁸. [Ryc.3]

Plac sprzedany wraz z domami leżał za nimi, rozumieć go zatem należy jako zaplecze, w przeciwnym razie gdyby tak postrzegać współczesny rynek, to nie wiedzieć dlaczego, ale oba budynki stałyby tyłem do traktu, który tworzyła ówczesna ulica Polska. Nawet przy założeniu, że w ten czas nie był to jeszcze teren miasta, byłaby to cokolwiek dziwne lokalizacja. W konsekwencji takiego rozumowania, zamienienie domów w ratusz oraz siedzibę cechów szewskiego i piekarskiego oznaczałoby ich reorientację w kierunku zakładanego rynku. Nie można jednak w tym miejscu pominąć argumentacji I. Panica, zgodnie, z którą ów plac sprzedany został przez księcia celem założenia nowego rynku, choć podkreślić należy, nigdzie w dokumencie nie pada sformułowanie o takim jego przeznaczeniu²⁹.

Skoro książę Kazimierz II sprzedał swój stary dom miastu z przeznaczeniem pod urządzenie w jego miejscu nowego ratusza, to równocześnie nakazał usunąć ze środka Rynku dotychczasowy ratusz wraz z innymi, niedookreślonymi w dokumencie budynkami. Odtąd Rynek aż po wsze czasy miał być pusty. Można zatem przypuszczać, że książę troszczył się o przestrzeń Rynku, która potrzebna jest przede wszystkim dla handlu³⁰. Książę zastrzegł jedynie, że nie dotyczy to składu soli, który stanąć miał przy murze klasztornym. Zdaniem I. Panica fragment: *a ponieważ oni z tego domu ratusz zrobić mają, ten stary ratusz na środku rynku i inne budynki, wszystko ma być zburzone i nie mamy my ani potomkowie nasi ani nikt*

²⁷ Alan Jaskot, Krzysztof Rak, *Zmiany przestrzenne i funkcjonalne terenu obecnego pl. Dominikańskiego w Cieszynie od XVI w. do czasów współczesnych na podstawie badań archeologicznych w sezonie 2015 r.*, [w:] XXI Śląskie sympozjum archeologiczne. Śląsk i ziemie ościenne w pradziejach, średniowieczu i czasach nowożytnych, red. M. Cendrowska i in., Wrocław 2019, s.127.

²⁸ Ibidem, s.127-128.

²⁹ Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza*, red. I. Panic i in., (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.195; Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w dobie piastowskiej*, Cieszyn 2001; Idzi Panic, *Z dziejów ratusza i rynku w Cieszynie w średniowieczu* [w:] *500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496–1996*, red. I. Panic i M. Makowski, Cieszyn 1996, s.11.

³⁰ W roku 1502 książę funduje nowy ratusz we Frysztać, jest to także budynek usytuowany tak jak w Cieszynie, przy a nie na Rynku, vide: Irena Kwaśny, *Ratusz dokumentacja historyczna opracowana na zlecenie wojewódzkiego konserwatora zabytków w Katowicach*, Kraków 1975, s.33; Cieszyn był w tym czasie ważnym ośrodkiem handlu miedzią. To w tym mieście krzyżowały się szlaki handlowe prowadzące z Moraw do Polski, z Węgier na Śląsk. Tędy przechodziły także transporty ołowiu, vide: David Pindur, *Książę czasów przełomu. Kazimierz II Cieszyński (1450-1528) i jego władztwo*, Wrocław 2010, s.133-135

inny na tym placu budować, ma być pusty i wolny zawsze świadczy o uwolnienia miejsca na Starym Rynku, który funkcję centralnego placu stracić miał dopiero w roku 1496. Profesor argumentuje, iż skoro książę Kazimierz II założył nowy Rynek, to ratusz na Starym był niepotrzebny można a nawet należało go zburzyć, w przeciwnym razie mógłby wtedy posłużyć ewentualnej miejskiej opozycji na wypadek zaistnienia w mieście konfliktu³¹. Przyjmując jednak takie założenie, należy skonstatować, iż książęcy nakaz zburzenia starego ratusza wraz z innymi budynkami uwolniłby płytę Starego Rynku a następująca po tym sankcja: *i nie mamy my ani potomkowie nasi ani nikt inny na tym placu budować, ma być pusty i wolny zawsze*, także powinna dotyczyć tego placu, choć to Nowy Rynek powinien być obiektem troski księcia. Można założyć, że to właśnie dlatego książę zdecydował się umiejscowić nowy ratusz w południowej pierzei.

Pierwsze wzmianki o funkcjonowaniu wodociągu w Cieszynie pochodzą z roku 1575, kiedy w księgach miejskich zapisano wydatki na zakup rur oraz opłacenia rurmistrza³². Z budową wodociągu wiązał się zakup przez miasto folwarku gilczarowskiego położonego za Wyższą Bramą na terenie Górnego Przedmieścia. Według W. Gojniczka wodociąg zasilany był najpewniej potokami spływającymi ze wzgórza Mały Jaworowy³³. Woda drewnianymi rurami płynęła m.in. do zbiorników zlokalizowanych na Rynku oraz na Starym Targu³⁴. Ów drewniany rurociąg w latach 1790-1800 rewitalizował niezastąpiony ksiądz Leopold Jan Szersznik, założyciel najstarszego Muzeum w Europie Środkowej³⁵. Interesujące, że w Muzeum Śląska Cieszyńskiego, które jest kontynuatorem dzieła księdza Szersznika przechowywane są zarówno drewniane rury datowane na wiek XVI jak również na wiek XVIII. Sieć rur oraz zbiorników jest naniesiona także na plan Jacobiego powstały po wielkim

³¹ Idzi Panic, *Rozwój przestrzenny Cieszyna w średniowieczu*, [w:] *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza*, red. I. Panic i in., (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 1) Cieszyn 2010, s.196.

³² Janusz Spyra, *Gospodarka komunalna Cieszyna w świetle miejskich ksiąg rachunkowych z XVI-XVII w.*, [w:] *Z badań nad dziejami politycznymi i społeczno-gospodarczymi Cieszyna od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. I. Panic, Cieszyn 2005, s.47

³³ Waclaw Gojniczek, *Topografia przedmieść Cieszyna w XVI i XVII w.*, [w:] *Z badań nad dziejami politycznymi i społeczno-gospodarczymi Cieszyna od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. I. Panic, Cieszyn 2005, s.34

³⁴ Irena Kwaśny, *Urbanistyka Cieszyna od pożaru w 1789 roku do połowy XIX wieku*, [w:] *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848*, red. J. Spyra, W. Gojniczek (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 2) Cieszyn 2010, s.381

³⁵ Irena Kwaśny, *Urbanistyka Cieszyna od pożaru w 1789 roku do połowy XIX wieku*, [w:] *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848*, red. J. Spyra, W. Gojniczek (= *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 2) Cieszyn 2010, s.386

pożarze Cieszyna w roku 1789. Przez Rynek rury biegną jego środkiem na osi południe-północ zasilając oczywiście fontannę oraz zbiornik znajdujący się w północnej pierzei³⁶. [Ryc.1] W tym miejscu Franz von Cerrini na planie Cieszyna umieścił nieco enigmatyczną budowlę, nie naniósł jednak sygnatury fontanny na środku Rynku³⁷. [Ryc.2] Odpowiedzi na pytanie co to za budowla chyba należy szukać na pochodzącym z tego samego okresu planie perspektywicznym Cieszyna³⁸. [Ryc.3] W wielu miejscach na tymże planie pojawia się charakterystyczna budowla – studnia, taka też stoi w miejscu gdzie Cerrini zaznacza obiekt sprawiający problem w identyfikacji oraz na późniejszym planie Jacobiego. Ostatni raz zbiornik ten jest zaznaczony na reambulacji planu Jacobiego³⁹. Na kolejnych planach Cieszyna, np. katastralnym z roku 1836 Rynek w tymże miejscu jest pusty⁴⁰. [Ryc.5] Studnia na Rynku istniała także w sąsiedztwie fontanny, w charakterystycznej obudowie pompy, widoczna jest na fotografiach z początku wieku XX. Jeszcze w roku 1884 na łamach gazety „Silesia” pisano o 26 studniach miejskich⁴¹. Szczęśliwie przetrwała do naszych czasów

³⁶ Plan zatytułowany „Geometrischer grundriss der stadť Teschen” przechowywany jest w Dziale Kartografii Muzeum Śląska Cieszyńskiego pod sygnaturą MC/K/3195. Po niezwykle destrukcyjnym pożarze Cieszyna w roku 1789, odbudową miasta zajął się Urząd Gubernialny w Brnie, który wysłał na miejsce dyrektora Prowincjonalnego Urzędu Budowlanego Carla Jacobi d'Eckholm. Dyrektor miał oszacować straty, opracować plan modernizacji miasta a także przygotować plany budynków użyteczności publicznej oraz cieszyńskich świątyń. Posiłkując się planem Cerriniego z roku 1775, już 6 maja 1789 r. Jacobi ukończył plan „Geometrischer...”, do którego dołączył 14 stronicowy projekt zmian urbanistycznych w mieście. Jacobi proponował poszerzenie ulic, w szczególności Głębokiej oraz jej kontynuacji po drugiej stronie Rynku - ulicy Szersznika. Dlatego zaznaczył (żółtą linią) część podcieni a nawet całe budynki do wyburzenia. Zbiorniki przeciwpożarowe również zostały podkolorowane żółtym kolorem, zaś rury wykreślił za pomocą koloru czarnego, vide: Janusz Spyra, *Najstarsze plany Cieszyna*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšínský Muzejní Sborník, t.2, red. J. Spyra, K. Müller, Czeski Cieszyn 2005, s.202-205; Nowoczesny wodociąg miasto wybudowało w roku 1894, wodę pobierano z ujęcia w miejscowości Tyra, vide: Janusz Spyra, *Zarząd miasta i gospodarka komunalna w latach 1848-1918*, [w:] Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej, red. M. Bogus i in., (=Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, t. 3) Cieszyn 2010, s.42; W Gwiazdce Cieszyńskiej z 1 grudnia 1894 r. pisano, że *woda jest zimna i czysta, ale będzie trzeba się do niej przyzwyczać, bo jest miękką*.

³⁷ Plan “Geometrisch aufgenommenen plan der commercial stadť teschen zum behuf der freyen messen entworfen” przechowywany jest w Muzeum w Dolnym Kubinie i to w wersji kolorowanej (co łatwo pozwala się zorientować ile w roku 1775 w Cieszynie stało domów murowanych, zaznaczonych karminem a ile drewnianych, zaznaczonych gumigutą), vide Radim Jež, *Ikonografie těšínského zámku (16.–19. století). Umělecká licence, nebo historická realita?*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšínský Muzejní Sborník, t.4, red. Radim Jež – David Pindur, Czeski Cieszyn, 2010, s.292; W Muzeum Śląska Cieszyńskiego znajduje się fotokopia planu Cerriniego (MC/F/12901) wykonana z egzemplarza przechowywanego w Morawskim Archiwum Państwowym w Brnie, niestety obecnie uznanego za zaginiony, vide: Janusz Spyra, *Najstarsze plany Cieszyna*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšínský Muzejní Sborník, t.2, red. J. Spyra, K. Müller, Czeski Cieszyn 2005, s.198-200.

³⁸ Plan czy raczej widok perspektywiczny Cieszyna przechowywany jest w Muzeum Śląska Cieszyńskiego pod sygnaturą MC/H/5633. Nie jest znany jego autor, także datowanie sprawia pewne problemy, profesor Janusza Spyra przyjmuje cenzurę lat 1777-1789, vide: Janusz Spyra, *Najstarsze plany Cieszyna*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšínský Muzejní Sborník, t.2, red. J. Spyra, K. Müller, Czeski Cieszyn 2005, s.206.

³⁹ Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Dział Kartografii, MC/K/3196.

⁴⁰ Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Dział Kartografii, MC/K/3371; Studnia w identycznej formie pojawia się na placu przed kościołem Jezusowym na miedziorycie Johanna Georga Merza wg. rysunku Friedricha Bernharda Wernera.

⁴¹ Silesia, nr 97 z 14 VIII 1884, s.3

fontanna z figurą św. Floriana ulokowana w centralnym punkcie Rynku. [Ryc.6/7/8/9/10] Początkowo była to drewniana lecz pokryta miedzią cysterna, o której w roku 1625 wspominał w swej poświęconej Śląskowi kronice Jakub Schickfus⁴². W roku 1679 na miejscu cysterny stanął zbiornik kamienny na środku którego zamontowano posąg Neptuna wyrzeźbiony przez Jerzego Lublińskiego⁴³. W opisie Śląska z roku 1689 Friedrich Lucae zanotował, iż na Rynku w pobliżu ratusza stoi *piękna fontanna*⁴⁴. Nie jest znana mi przyczyna dlaczego niespełna 100 lat później w roku 1777 figurę Neptuna zastąpiła istniejąca do dziś kamienna rzeźba św. Floriana⁴⁵. [Ryc.17] Być może w związku z prowadzonymi pracami wokół fontanny, Cerrini na swym planie z roku 1775 nie naniósł na środku Rynku sygnatury fontanny⁴⁶. [Ryc.2] Ta pojawia się jednak na datowanym przez profesora Janusza Spyry na lata 1777-1789 planie perspektywicznym⁴⁷. Co jednak interesujące, kamienny zbiornik fontanny wystawionej w roku 1679 miał mieć ściany ozdobione rzeźbionymi głowami⁴⁸. Na tymże perspektywicznym planie wydaje się, że zbiornik fontanny jest przedstawiony w wersji z roku 1679⁴⁹. [Ryc.3] Autorstwo figury ustawionej w roku 1777 przypisuje się urodzonemu na Morawach a prowadzącemu pracownię w Skoczowie rzeźbiarzowi Wacławowi Donayowi. Znaczącą rewitalizację całej fontanny przeprowadzono w trakcie trwania niemieckiej okupacji, upamiętniająca ją data 1942 znalazła się na postumencie figury św. Floriana obok roku ufundowania - 1777⁵⁰. [Ryc.11/12] Należy też odnotować, że u progu wieku XX miasto planowało gruntowną przebudowę fontanny, która odtąd poświęcona miała być cesarzowi

⁴² Jindrich Benatzky, *Těšín v relacích kronikářů 17. století „Těšínsko”* 34, 1991, 1, s.2.

⁴³ Alois Kaufmann, *Kronika Miasta Cieszyna*, ed. Witold Iwanek, Cieszyn 2007, s.98.

⁴⁴ Jindrich Benatzky, *Těšín v relacích kronikářů 17. století „Těšínsko”* 34, 1991, 1, s.7.

⁴⁵ Witold Iwanek, *Historyczny i architektoniczny rozwój cieszyńskiego rynku*, [w:] 500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496–1996, red. I. Panic i M. Makowski, Cieszyn 1996, s.53; Diana Pieczonka-Giec powstanie datuje na lata 1770-1777, vide: Diana Pieczonka-Giec, *Wacław Donay, Historia skoczowskiego rzeźbiarza*, Skoczów 2012, s.33-35.

⁴⁶ MC/F/12901

⁴⁷ MC/H/5633; Przyjmując taką interpretację rysunku fontanny na planie, ostrożnie należy przesunąć czas jego powstania na lata od 1755 (konwent Elżbietanek przy Rynku zaopatrzony w tymże roku w sygnaturkę) do 1775, kiedy Cerrini na swoim planie nie zaznacza fontanny. Mogło być również i tak, że początkowo wymieniono figurę, lecz głowy w obudowie czas jakiś zachowano, vide: Janusz Spyra, *Najstarsze plany Cieszyna*, [w:] Cieszyńskie Studia Muzealne - Těšínský Muzejní Sborník, t.2, red. J. Spyra, K. Müller, Czeski Cieszyn 2005, s.206.

⁴⁸ Alois Kaufmann, *Kronika Miasta Cieszyna*, ed. Witold Iwanek, Cieszyn 2007, s.98; Głowa Neptuna ustawionego w centralnej części fontanny zachowała się do dziś i jest przechowywana w zbiorach Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Dział Sztuki, MC/S/2164.

⁴⁹ MC/H/5633

⁵⁰ Diana Pieczonka-Giec, *Wacław Donay, Historia skoczowskiego rzeźbiarza*, Skoczów 2012, s.33-35

Franciszkowi Józefowi I, jednak środki zebrane na tą inwestycję wraz z wybuchem Wielkiej Wojny przeznaczono na wsparcie Czerwonego Krzyża⁵¹.

Rękopiśmienny plan Cieszyna z roku 1883 w niezwykle szczegółowy sposób przedstawia rozmieszczenie latarni gazowych⁵². [Ryc.4] Jednak przed ich wprowadzeniem miasto oświetlane było początkowo przez 50 lamp, wpieryw olejowych a następnie naftowych. Ta skromna sieć objęła oczywiście Rynek, także ulicę Głęboką, Górę Zamkową i z czasem liczyła już 131 latarni. Ambicją miasta nazywanego „Małym Wiedniem” było jednak zastosowanie nowoczesnego i bezpiecznego oświetlenia gazowego. W tym celu, z inicjatywy burmistrza Demla, w roku 1882 przy ulicy Strzelniczej wybudowano gazownię, skąd dystrybuowano gaz do gęstej sieci latarni, której przebieg można śledzić studiując wspomniany plan. Zerknięcie nań upewnia, iż Rynek oświetlało łącznie 24 latarni zasilanych gazem (5 w podcieniach zachodniej pierzei) podczas gdy dwie najbardziej charakterystyczne znajdowały się w centralnym punkcie, po obu stronach fontanny. Oświetlenie gazowe rozpoczęto zastępować elektrycznym wraz z budową w roku 1910 elektrowni przez firmę A. E. G. Union Elektrizitäts-Gesellschaft⁵³.

Nie potrzeba zastąpienia oświetlenia gazowego przez elektryczne była przyczyną postawienia elektrowni, lecz budowa linii tramwajowej. Odtąd przez dekadę tramwaj stał się częstym gościem na cieszyńskim Rynku. To w tym miejscu 12 II 1911 r. uroczystego otwarcia linii tramwajowej dokonał ówczesny burmistrz Rudolf Bukowski. [Ryc.13/14] Mierząca 1793 metry linia liczyła 11 przystanków a jej przejechanie zajmowało 11 minut poczynając od skrzyżowania ulicy Bielskiej z Wyższą Bramą, dalej trasa biegła przez Górny Rynek by ulicą Szersznika zagościć na Rynku, na którym mieściła się mijanka oraz przystanek. Następnie tramwaj wjeżdżał w ulicę Głęboką, skąd ostrym zakrętem zjeżdżał do ulicy Zamkowej, gdzie dzięki zwrotnicy mógł albo wjechać do zajezdni ulokowanej tuż przy elektrowni albo dalej mknąć przez most na Olzie, gdzie na drugim brzegu znajdowała się kolejna mijanka. Następnie trasa biegła ówczesną ulicą Ludwika Hoheneggera oraz ulicą Dworcową a tramwaj osiągał swój kres na przystanku Dworzec Kolejowy. Pierwszy kurs rano następował o

⁵¹ Krzysztof Nowak, Janusz Spyra, *Cieszyn w latach I wojny światowej (1914-1918)*, [w:] Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej, red. M. Bogus i in., (=Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, t. 3) Cieszyn 2010, s.216.

⁵² Plan przechowywany jest w Muzeum Śląska Cieszyńskiego pod sygnaturą MC/K/3446.

⁵³ Janusz Spyra, *Zarząd miasta i gospodarka komunalna w latach 1848-1918*, [w:] Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej, red. M. Bogus i in., (=Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, t. 3) Cieszyn 2010, s.40-41.

godzinie 6:17 zaś ostatni raz tramwaj wyruszał w trasę o godzinie 22:42, wyjątek od tej reguły czyniono w Sylwestra, kiedy tramwaj kursował do godziny 1:00. Upadek C.K. Monarchii, zmiana lokalnej władzy, wreszcie podział miasta w roku 1920 pomiędzy dwa wrogo do siebie usposobione państwa postawił pod znakiem zapytania sens i potrzebę funkcjonowania tramwaju łączącego centrum Polskiego Cieszyna z dworcem kolejowym w Czeskim Cieszynie. Tramwaj już nie łączył, sam stając się ofiarą podziału. Ostatni jego kurs miał miejsce 2 IV 1921 r⁵⁴. Warto zauważyć, że również w dwudziestoleciu międzywojennym Rynek był punktem zbiorczym komunikacji zbiorowej, miały tam postój autobusy Jana Molina oraz cieszyńskie taksówki⁵⁵. Z tej również przyczyny można było na Rynku zatankować samochód, stację benzynową Karpaty w tej lokalizacji prowadził znany cieszyński kupiec i kolekcjoner Bruno Konczakowski oraz koncern Vaccum Oil Company⁵⁶. [Ryc.15]

Na przestrzeni dziejów Rynek mieścił także znacząco bardziej ważne obiekty, bowiem związane z egzekwowaniem sprawiedliwości. Poświadczony źródłowo jest pręgierz, pod którym także czasem ścinano skazańców⁵⁷. Przeznaczony jednak był przede wszystkim do wykonywania kar cielesnych i hańbiących⁵⁸. Tym ostatnim służyła także drewniana klatka do przetrzymywania niepokornych luteranek, umieszczona na życzenie Jezuitów na Rynku w drugiej połowie wieku XVII⁵⁹. Nie wiadomo jak długo klatka przetrwała, zniknęła najpewniej wraz ze zmniejszeniem nacisku antyprotestanckiego przez Habsburgów, być może była nawet rozwiązaniem doraźnym, bowiem jak pisze Jan Franek, klatka została postawiona przeciw kilku kobietom, które roztaczały agitację antyjezuicką⁶⁰. Pręgierz zaś zanikł najpewniej do końca połowy wieku XIX⁶¹. Wydaje się, że jest jeszcze widoczny w pobliżu Ratusza na

⁵⁴ Mariusz Makowski, Maciej Dembiniok, *Tramwajem po Cieszynie - Tramvají po Těšíně*, Český Těšín, 2008.

⁵⁵ Krzysztof Nowak, *Życie gospodarcze Cieszyna w latach 1922-1939* [w:] Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej, red. M. Bogus i in., (=Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. I. Panic, t. 3) Cieszyn 2010, s.338.

⁵⁶ Ibidem, s.335.

⁵⁷ W roku 1611 ścięto na cieszyńskim Rynku pewnego Dalmatyńczyka będącego na służbie u księcia Adama Waclawa, vide: Johann Tilgner, *Dziennik*, ed. I. Panic, Kraków 2012, s.76

⁵⁸ Daniel Wojtucki, *Miejski i regimentowy kat na Śląsku i Górnych Łużycach w XVI – XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 62, 2014, 3, s.403.

⁵⁹ Janusz Spyra, *Dzieje i stosunki polityczno-prawne*, [w:] Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848, red. J. Spyra, W. Gojniczek (= Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, red. Idzi Panic, t. 2) Cieszyn 2010, s.146.

⁶⁰ Józef Franek, *Dzieje placówki jezuickiej w Cieszynie w okresie kontrreformacji*, maszynopis pracy doktorskiej, Cieszyn 1939, s.111

⁶¹ Daniel Wojtucki, *Miejski i regimentowy kat na Śląsku i Górnych Łużycach w XVI – XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 62, 2014, 3, s.418.

planie perspektywicznym, w sąsiedztwie domku, czy też szopy⁶². [Ryc.3] Odpowiedź na pytanie, czym była owa budowla przynosi plan Cerriniego, na którym jest podpisana jako *Die Haupt Wache*⁶³. [Ryc.2] Na planie perspektywicznym pojawia się także krzyż na postumencie umiejscowiony we wschodniej pierzei przed dawną kamienicą księżnej Elżbiety Lukrecji później zamienionej w siedzibę cieszyńskich Jezuitów⁶⁴. [Ryc.3]

W świetle niniejszego wywodu, badania archeologiczne cieszyńskiego Rynku jawią się jako niezbędne dla pełnego poznania etapów wzrostu miasta w średniowieczu. Jeżeli w trakcie prac budowlanych naruszony zostanie tzw. horyzont średniowieczny, nie poznamy odpowiedzi na pytania, które historycy formułują jedynie w postaci hipotez z braku dostępnych źródeł. Szczególnie podczas prowadzonych badań, należy ustalić, czy rzeczywiście stał na środku Rynku stary ratusz, czy istniał drewniany rurociąg, czym od najdawniejszych czasów wyłożona była nawierzchnia, jaką proveniencję mają znajdujące się tam studnie i zbiorniki wodne. Zaprzepaszczenie szansy, jaką mogą być badania archeologiczne prowadzone przed planowaną rewitalizacją Rynku, spowoduje, że Cieszyn miasto z bogatą historią i silną tożsamością, pozostanie bez rzetelnej wykładni o swoich początkach oraz rozwoju prowadzącym do w pełni ukształtowanego ośrodka miejskiego.

⁶² MC/H/5633

⁶³ MC/F/12901

⁶⁴ MC/H/5633; Józef Franek, *Dzieje placówki jezuickiej w Cieszynie w okresie kontrreformacji*, maszynopis pracy doktorskiej, Cieszyn 1939

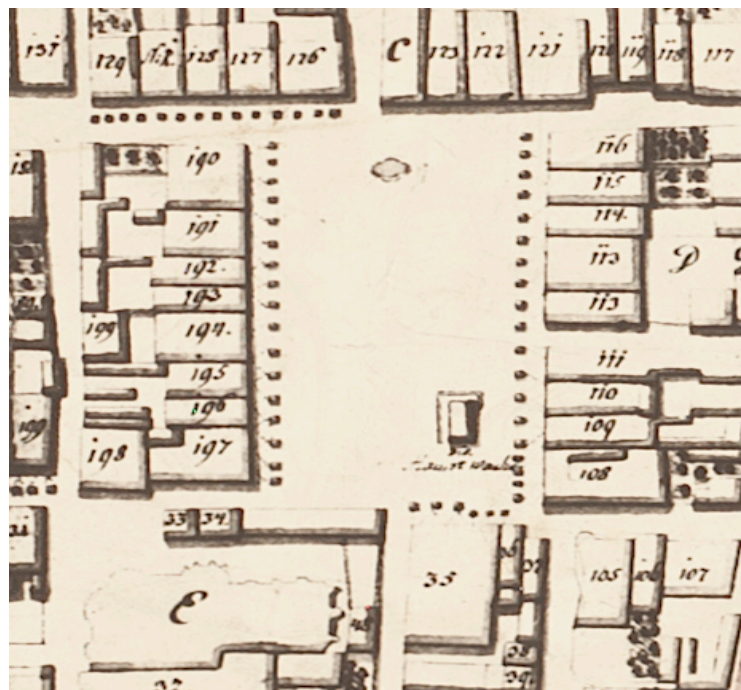
Aneks

[wszystkie wizerunki obiektów muzealnych wykorzystanych w niniejszym opracowaniu pochodzą ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie]

Ryc.1 Rynek na planie Jacobiego

Ryc.2 Rynek na planie Cerriniego

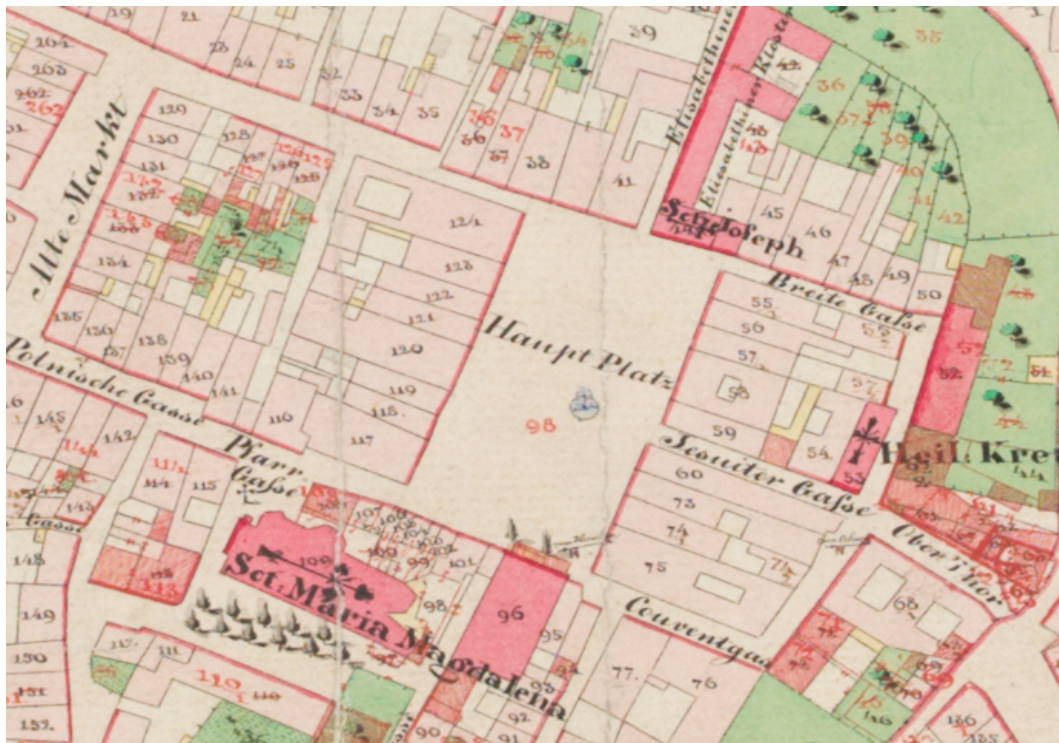
Ryc.3 Rynek na planie perspektywicznym, autor nieznany

Ryc.4 Rynek na planie rozmieszczenia latarni gazowych

Ryc.5 Rynek na planie katastralnym z roku 1836

Ryc.6 Rynek na rysunku kolorowanym Ignacego Chambrzeza, rok 1802

Ryc.7 Klasztor sióstr Elżbietanek z sygnaturką

Ryc.8 Studnia i Fontanna św. Floriana

Ryc.9 Fontanna św. Floriana, rok 1910

Ryc.10 Fontanna św. Floriana, ok. roku 1860

Ryc.11 Remont fontanny św. Floriana, rok 1942

Ryc.12 Remont fontanny św. Floriana, rok 1942

Ryc.11 Hotel pod Brunatnym Jeleniem, przed rokiem 1912

Ryc.12 Podcienia w zachodniej pierzei Rynku, Jacob Alt, ok. roku 1840

Ryc.13 kładzenie szyn linii tramwajowej, rok 1910

Ryc.14 uroczyste otwarcie tramwajowej linii, 12 II 1911 r.

Ryc.15 Stacja benzynowa Karpaty

Ryc.16 Podcienia przyrynkowe, tzw. Grosse Laube

Ryc.17 głowa Neptuna

Ryc.18 gipsowy odcisk najstarszej pieczęci Cieszyna

